
‘ENGELANDT TEEGEN HOLLANT’

**Een onderzoek naar de retoriek
in pamfletten van gereformeerde predikanten
over de eerste Engels-Nederlandse oorlog**

Bachelorscriptie

Internationale betrekkingen in de vroegmoderne tijd

Carolien Bouw

4005244

Dr. D.M.L. Onnekink

Inhoud

Inleiding.....	blz. 3
<i>Probleemstelling</i>	<i>blz. 3</i>
<i>Historiografie</i>	<i>blz. 4</i>
<i>Relevantie</i>	<i>blz. 5</i>
<i>Methode</i>	<i>blz. 5</i>
Hoofdstuk 1 – De Republiek in de zeventiende eeuw	blz. 7
<i>Politieke ontwikkelingen in de Republiek</i>	<i>blz. 7</i>
<i>Internationale verhoudingen</i>	<i>blz. 8</i>
<i>De eerste Engels-Nederlandse oorlog (1652-1654)</i>	<i>blz. 9</i>
<i>Positie van de gereformeerde kerk</i>	<i>blz. 9</i>
<i>Gereformeerd natiebeseft</i>	<i>blz. 11</i>
<i>De gereformeerden en Oranje</i>	<i>blz. 12</i>
<i>De gereformeerden en het Eerste Stadhouderloze tijdperk</i>	<i>blz. 12</i>
<i>De gereformeerden en Engeland</i>	<i>blz. 13</i>
Hoofdstuk 2 – De gereformeerden over de eerste Engels-Nederlandse oorlog.....	blz. 15
<i>Twee anonieme schrijvers</i>	<i>blz. 15</i>
<i>Jacobus Stermont</i>	<i>blz. 16</i>
<i>Jacobus Sceperus</i>	<i>blz. 16</i>
<i>Kijk op Engeland</i>	<i>blz. 17</i>
<i>Religieuze argumentatie</i>	<i>blz. 18</i>
<i>Andere argumentatie</i>	<i>blz. 20</i>
<i>Binnenlandse situatie</i>	<i>blz. 21</i>
Conclusie	blz. 23
Literatuur.....	blz. 24

Inleiding

Of een predikant zich met politiek bezig moet houden, is een vraag die door de geschiedenis heen veel personen heeft bezig gehouden. Of je nu predikant bent of niet, blijkbaar is het een vraagstuk dat niet zo maar opgelost is. Het is daarom ook complex voor een historicus om politieke uitlatingen van predikanten te onderzoeken. Want hoe moet je die dan duiden? Heeft de predikant werkelijk wat te zeggen over politieke zaken? Was hij er wel geïnteresseerd in? Of geeft zijn politieke standpunt alleen maar inzicht in de situatie van de predikant zelf?

De geschiedenis zit vol met momenten die predikanten in moeilijk vaarwater brachten. Eén daarvan is de confrontatie tussen Engeland en de Republiek in de zeventiende eeuw. Algemeen wordt aangenomen dat de eerste Engels-Nederlandse oorlog een ware ramp vormden voor de gereformeerden. Want hoe kon de Republiek in een strijd verwikkeld raken met een land, dat de gereformeerde predikanten zagen als mede-gereformeerd? Grote verwantschap werd gevoeld met het land dat net als de Republiek ternauwernood uit de klauwen van het katholieke Spanje was ontsnapt.

Maar is het oordeel van de gereformeerden inderdaad zo eensluidend? Jacobus Sceperus, een gereformeerde predikant uit Gouda, beëindigde zijn preek in 1653 op de volgende manier:

‘Wat sal de Heere doen? Wiens begheerte sal hy volbrengnen? Sal hy de eene verderven door, en om den anderen? (...) Verneedert maer de Hoochmoedige / bindt in de wreevelige; en om weynigh Bloet en Goet-gierige, om weynige Staet en Baetsuchtige menschen in Enghelant, en laet doch u Erfdeel noch onder ons / noch onder haer niet te schande worden. Neemt wech dien Boosen Geest, die haer tot het verquisten van haere Burgeren en Buyren bloet ghedreeven heeft.’¹

Probleemstelling

Het bovenstaande citaat van Sceperus geeft een heel ander beeld dan we zouden verwachten. Alhoewel enige verwantschap met ‘onser Broederen’ en ‘u Erfdeel onder haer’ te zien is in dit citaat, wordt er anderzijds ook kritisch gesproken over Engeland, dat bezielde is met ‘dien Boosen Geest’. Analyse van meerdere pamfletten uit deze tijd laat inderdaad zien dat tijdens de eerste Engels-Nederlandse oorlog gereformeerden zich voor én tegen het buitenlandse beleid van de Republiek hebben uitgesproken, zonder daarbij met ‘ongereformeerde’ argumenten aan te komen. Sommige gereformeerden spraken zich uit voor de oorlog met Engeland, dan konden de republikeinen uit Engeland verdreven worden, de Stuart monarchie en daarmee de gereformeerde Oranjedynastie worden hersteld. Andere gereformeerden waren tegen de oorlog omdat de Engelse presbyterianen als mede-gereformeerd werden beschouwd en waarom een broederstrijd voortzetten terwijl juist de paapse Spanjaarden bestreden moesten worden?

In dit onderzoek wil ik de verschillende standpunten van gereformeerden ten opzichte van de eerste Engels-Nederlandse oorlog onderzoeken. Hoe hebben de predikanten van de enige publiekelijk toegestane religie hun standpunt ten opzichte van de oorlog nu beargumenteerd? Hierbij wil ik vooral aandacht besteden aan de retoriek die gebruikt werd in de argumenten die de gereformeerden aanvoerden om hun standpunt ten opzichte van de internationale politiek te onderbouwen. Of ging dit niet werkelijk over de internationale politiek? Weerspiegelt deze houding niet vooral het standpunt tegenover binnenlandse aangelegenheden? De Republiek was

---

¹ Jacobus Sceperus, *Manasse teegen Ephraim: dat is Engelant teegen Hollant. Mitsgaeders Oogen-Salve voor hun beyden* (Amsterdam 1653) 36.

in deze tijd zonder stadhouder: het Eerste Stadhouderloze tijdperk. Na de moord op Karel I was ook Engeland een republiek geworden. Over het algemeen waren gereformeerde predikanten echter Oranjegezinden. Was hun houding tegenover de Engels-Nederlandse oorlog niet vooral een afspiegeling van hun houding tegenover de situatie in eigen land? Kan in de bronnen een Oranjegezinde of staatsgezinde houding worden gezien?

Deze vragen brengen mij tot de volgende hoofdvraag, die ik in deze scriptie wil beantwoorden:

Hoe werden de verschillende standpunten van gereformeerden tegenover de eerste Engels-Nederlandse oorlog beargumenteerd en in hoeverre is deze houding bepaald door de binnenlandse situatie van de Republiek?

Historiografie

Zoals ik hierboven heb gezegd, is er geen eensluidend oordeel van de gereformeerden over de oorlog tussen de Republiek en Engeland. Onder historici is er discussie op welke manier de retoriek rond deze oorlog moet worden opgevat. Is het werkelijk een analyse van de internationale politiek? Of moet het gezien worden als een uiting van de binnenlandse aangelegenheden? Dat laatste zou volgens Jill Stern juist verklaren waarom sommige gereformeerden zich uitspraken tegen de oorlog met Engeland en anderen juist voor de oorlog. Want het feit dat er in het gereformeerde kamp voor- en tegenstanders waren, is opvallend volgens Stern, aangezien de predikanten ten opzichte van het Verdrag van Munster en de houding ten aanzien van Willem III het grotendeels met elkaar eens waren.²

Het artikel van Stern is gepubliceerd in het boek *War and Religion after Westphalia, 1648-1713*. De Vrede van Westfalen van 1648 is traditioneel gezien als einde van de godsdienstoorlogen en de drempel naar een seculier Europa. In dit boek tonen verschillende auteurs met hun studie aan dat religie wel degelijk na 1648 van betekenis was in de besluitvorming en perceptie van de buitenlandse politiek.³ Stern doet dit door middel van een onderzoek naar de retoriek van pamfletten in de Republiek in de periode 1648-1672. Hiermee wil zij laten zien dat religie telkens wordt gekoppeld aan vraagstukken van oorlog en vrede.⁴

Stern illustreert dit aan de hand van de polemiek rond de eerste Engels-Nederlandse oorlog, waarin gereformeerden zich voor én tegen de oorlog uitspraken. Zij wil met haar betoog vooral aantonen dat de retoriek niet per se gezien moet worden als het analyseren van de internationale politiek, maar zij moet worden gezien als een binnenlandse discussie. Gereformeerden zagen het calvinistische geloof als de band die de zeven provincies bij elkaar hield. De Unie van Utrecht, die was overeengekomen in oorlogstijd, zagen zij als de grondwet van de Republiek. De gereformeerden hadden de overtuiging dat deze Unie de vreedstijd niet zou kunnen overleven, de natie in politieke zin tot op het bot zou verdelen en de gereformeerde kerk zijn dominante positie zou verliezen. Het Bestand was alleen maar een poging van Spanje om religieuze en politieke verdeeldheid te zaaien. Veel gereformeerden ervoeren de vrede als een nederlaag.⁵ Het feit dat het Verdrag van Munster getekend werd, moet dus volgens Stern meer gezien worden als overwinning van een bepaalde partij in de Republiek dan de kroon op de strijd voor onafhankelijkheid. Dat verklaart ook dat de discussie onverminderd doorging in vreedstijd. De retoriek van oorlog en vrede bleef bestaan om een positie in te nemen in de

---

² Jill Stern, 'A righteous War and a Papist Peace: War, Peace and Religion in the Political Rethoric of the United Provinces 1648-1672', in Onnekink, *War and religion after Westphalia, 1648-1713*, 197-216, 205.

³ David Onnekink red, *War and religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009).

⁴ Stern, 'A righteous War and a Papist Peace: War, Peace and Religion in the Political Rethoric of the United Provinces 1648-1672', 197-216.

⁵ Ibidem, 215.

binnenlandse ontwikkelingen, aldus Stern. Deze pamfletten werden geschreven om facties binnen de Republiek die probeerden de macht te krijgen te ondersteunen ten koste van de regerende machthebbers. Volgens Stern zegt deze retoriek vrijwel niets over de perceptie van predikanten van de buitenlandse politiek.⁶

Het is opmerkelijk dat Stern tot deze conclusie komt als je haar betoog vergelijkt met het onderzoek van Uit den Bogaard in zijn boek *De Gereformeerden en Oranje tijdens het Eerste Stadhouderloze tijdperk*.⁷ Hij beschrijft op chronologische manier de houding van predikanten ten opzichte van gebeurtenissen in het Eerste Stadhouderloze tijdperk. Inderdaad hebben verschillende gereformeerden, zoals Stern zegt, hun onvrede geuit over vrede met het katholieke Spanje, maar uit de analyse van Uit den Bogaard blijkt niet de verbinding tussen de kijk op de Vrede van Westfalen en de houding ten opzichte van gebeurtenissen die in het tijdperk daarna volgen. Zijn onderzoek laat wel zien dat de gereformeerden zeker wel een goed doordachte kijk op en perceptie van de internationale politiek hadden ontwikkeld. De analyse van Uit den Bogaard zal ik verder beschrijven in het eerste hoofdstuk.

Relevantie

Zoals bovengenoemde auteurs hebben gedaan, zal ik in deze scriptie ook de relatie tussen de retoriek en de kijk op de buitenlandse politiek (in mijn onderzoek de eerste Engels-Nederlandse oorlog) in preken of pamfletten van verschillende gereformeerden onderzoeken. Uit het historiografisch overzicht hierboven blijkt dat hier verschil van mening over is. Het is niet mijn bedoeling alleen een uittreksel te geven van wat deze auteurs er van zeggen. Het onderzoek van Uit den Bogaard is erg beknopt als het gaat om de reactie op de Engels-Nederlandse oorlogen. Ook gaat het bij hem veel meer om de relatie tussen de gereformeerden en Oranje. Mijn bijdrage in dit debat is dat ik meerdere pamfletten heel zorgvuldig analyseer om zo op basis van primair onderzoek deze discussie tegen het licht te houden. Hierbij wil ik me richten op de argumentatie of onderbouwing van het standpunt van de schrijver.

Methode

In mijn onderzoek zal ik een vergelijkende analyse maken van meerdere pamfletten waarin gereformeerden zich uitspreken voor of tegen de eerste Engels-Nederlandse oorlog.

Om tot de beantwoording van mijn onderzoeksvraag te komen, heb ik mijn onderzoek opgedeeld in twee delen. In het eerste hoofdstuk wordt de historische context van mijn onderzoek uiteengezet op basis van secundaire literatuur. Hiermee wil ik de Engels-Nederlandse oorlog en de religieuze situatie in Nederland in een bredere context plaatsen. Ik zal hierbij uitgebreid ingaan op de houding van gereformeerden ten opzichte van verschillende aspecten die speelden in hun tijd. Het tweede hoofdstuk bevat mijn bijdrage door middel van het bespreken en analyseren van pamfletten.

Ik wil vijf pamfletten analyseren in mijn onderzoek. Ik heb de keuze voor deze pamfletten gebaseerd op het boek van Uit den Bogaard. Hij geeft een duidelijk overzicht van de verschillende reacties van de gereformeerden op de Engels-Nederlandse oorlogen.⁸ Het gaat om

---

⁶ Stern, 'A righteous War and a Papist Peace: War, Peace and Religion in the Political Rethoric of the United Provinces 1648-1672', 198-205.

⁷ M. Th. uit den Bogaard, *De Gereformeerden en Oranje tijdens het Eerste Stadhouderloze tijdperk* (Groningen & Djakarta 1955).

⁸ Uit den Bogaard, *De Gereformeerden en Oranje tijdens het Eerste Stadhouderloze tijdperk*, 100-131, 216-224.

twee anoniem gepubliceerde pamfletten uit 1652, één pamflet die wordt toegewezen aan Jacobus Stermont en twee preken van Jacobus Sceperus die later zijn uitgegeven als pamflet.

Op basis van de hierboven beschreven discussie wil ik deze pamfletten systematisch analyseren aan de hand van vier thema's. Allereerst wil ik duidelijk maken wat het standpunt van de schrijver is ten opzichte van de oorlog. Heel nauw hierbij betrokken is als tweede hoe de predikant schrijft over Engeland. De belangrijkste focus van mijn onderzoek zal liggen op de retoriek die de schrijver hiervoor gebruikt. Welke argumenten worden aangevoerd om het standpunt te onderbouwen? Is hierbij vooral sprake van religieuze of ook van niet-religieuze argumenten? Mijn laatste thema is de invloed van de binnenlandse situatie op de houding van de schrijver. Is er uit de bron te halen dat de predikant de binnenlandse situatie vergelijkt met die in Engeland? Bevestigt de bron dat de binnenlandse situatie invloed heeft op het standpunt van de schrijver?

In de conclusie zal ik beide hoofdstukken met elkaar in verband brengen door middel van het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Hierbij zal ik ook weer terugkomen op het historiografisch debat waarin mijn onderzoek is ingebed.

Hoofdstuk 1 *De Republiek in de zeventiende eeuw*

Om tot een goede analyse van de pamfletten van gereformeerden te komen, is het belangrijk om allereerst de context te schetsen waarin deze zijn uitgegeven. Dat wil ik in dit hoofdstuk doen. Allereerst zal ik ingaan op de belangrijkste politieke ontwikkelingen op nationaal en internationaal gebied en stilstaan bij de eerste Engels-Nederlandse oorlog zelf. Naast de politieke context zal ik ook een kerkhistorische context schetsen door in te gaan op de positie van de gereformeerde kerk in de Republiek. Ik wil vooral aandacht schenken aan een aantal aspecten van de houding van gereformeerde predikanten die in verband staan met mijn onderzoek. Op deze manier hoop ik mijn onderzoek in een breder kader te plaatsen.

Politieke ontwikkelingen in de Republiek

Met de vrede van Münster in 1648 werd een einde gemaakt aan de Nederlandse opstand tegen Spanje. Spanje had vrede met de Republiek gewild tegen elke prijs en was daarom bereid in de onderhandelingen verregaande concessies te doen. Dit lag anders aan de kant van de Republiek. De discussie voor en tegen beëindiging van de oorlog was een veelbesproken thema in alle lagen van de Republiek. Toch werd de vredespartij gaandeweg sterker. In 1646, na steun te hebben gekregen van Frederik Hendrik, vertrok een Nederlandse delegatie van onderhandelaars naar het vredescongres in Münster en kwam het tot overeenstemming. Spanje erkende de soevereiniteit van de Republiek en vergunde haar de vrije vaart op Indië. De opstand van de Republiek was geslaagd. Veel historici zien dit moment als de beëindiging van het tijdperk van godsdienstoorlogen.⁹

Frederik Hendrik heeft de daadwerkelijke vredesovereenkomst niet meegemaakt. Op 14 maart 1647 overleed hij en werd opgevolgd door zijn zoon Willem II. Hij zou het stadhouderschap gaan beoefenen in vredestijd, maar dat bleek niet makkelijk te zijn.¹⁰ Al in het laatste jaar van Frederik Hendrik stond het stadhouderschap zwak. Willem II kon dit kortstondig herstellen ten koste van de positie van Holland. Maar de dood van deze stadhouder op 6 november 1650 maakte hier een einde aan.¹¹

Er was geen duidelijke opvolger voor het stadhouderschap in de Republiek: Willems enige zoon en erfgenaam werd pas enkele dagen na zijn overlijden geboren. De Hollandse regenten zagen het als een triomf en grepen deze kans met beide handen aan om hun positie te verbeteren. Na een lang debat werden de nieuwe machtsverhoudingen in de Grote Vergadering van 1651 bevestigd. Een nieuw republikeins tijdperk (het Eerste Stadhoudersloze tijdperk) zou 22 jaar duren.¹² De discussie rond de bevoegdheden van de stadhouder verdwenen zo heel gemakkelijk van tafel. Verlost van de stadhouder kon Holland een nieuw tijdperk inluiden dat in het teken zou staan van, naar hun gevoel, ware vrijheid: regentenvrijheid. Er was in feite dus ook geen sprake van één Republiek. Integendeel, er waren zeven vrije republieken, want iedere provincie was volledig soeverein.¹³

Ook al had het land geen stadhouder, het moest wel een regering hebben met een constitutioneel hoofd. Deze open plaats moest wel bezet worden. Vanaf 1653 viel het ambt van raadpensionaris toe aan de regentenzoon Johan de Witt. Maar anders dan de stadhouders

---

⁹ A. Th. Van Deursen, *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland, 1555-1702* (Amsterdam 2004) 226-229.

¹⁰ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 265.

¹¹ Ibidem, 264-269.

¹² Israel, *De Republiek 1477-1806* (Franeker 2001) 801-802.

¹³ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 270, 276.

beschikte een raadpensionaris niet over een werkelijke machtsbasis. Het twintig jaar lange optreden van De Witt als daadwerkelijke regeringsleider had hij vooral te danken aan zijn zeldzame talenten, het gewicht van zijn ambt en de macht van de provincie Holland. Naast en rond De Witt stond nog een kleine bovenlaag van bekwame bestuurders. Allerlei belangrijke beslissingen moesten in vergaderingen worden genomen, waardoor die dan ook bijna dagelijks werden belegd.¹⁴

Internationale verhoudingen

Ondertussen waren de internationale verhoudingen sterk veranderd. In 1648 begon een nieuwe fase in de Europese geschiedenis. Niet alleen werd de Nederlandse Opstand beëindigd met de vrede van Münster, ook de Dertigjarige Oorlog werd in dit jaar afgesloten met de vrede van Westfalen. Frankrijk was de grote overwinnaar doordat het nu in bezit was van de Elzas en ook uit was op gebiedsuitbreiding langs de noordgrens. Hetzelfde kan gezegd worden van de positie van Engeland. In de eerste helft van de zeventiende eeuw had het land geen enkele internationale rol, maar werd in beslag genomen door binnenlandse revolutie en onrust. Maar de binnenlandse strijd werd aan het einde van de jaren veertig beëindigd. Aan de monarchie van de Stuarts kwam een einde na de onthoofding van Karel I. Cromwell werd staatshoofd van de Engelse *Commonwealth* en in 1653 werd hij officieel benoemd tot *Lord Protector*.¹⁵

De late jaren veertig zagen ook op economisch gebied grote veranderingen. Er vonden geweldige verschuivingen plaats in de patronen van overzeese handel, die op hun beurt gevolgen hadden voor alle lagen van de Nederlandse economie, samenleving en cultuur. Deze veranderingen waren gevolg van de gewijzigde politieke verhoudingen: de opheffing van de Spaanse handelsblokkades (1647), het einde van de Vlaamse kaapvaart tegen de Nederlandse scheepvaart (1646), de beëindiging van de Nederlands-Spaanse conflicten in de Nieuwe Wereld (1647), het opheffen van de Nederlandse blokkade van de Vlaamse kustwateren (1647) en het einde van de strijd van de legers in Duitsland en de noordelijke Nederlanden. Het gevolg hiervan was een snelle opleving en diversificatie van de handel in hoogwaardige goederen, ten koste van vooral Engeland, de Hanzesteden en Venetië.¹⁶

Om deze bovenstaande ontwikkelingen, stond het buitenlandse beleid van De Witt in het teken van drie doelen: veiligheid, onafhankelijkheid en onbelemmerde voortgang van handel en scheepvaart. Maar de gelukkige toestand die de Republiek decennia lang vergund was geweest, bleef er niet. Frankrijk en Engeland hadden in de eerste helft van de zeventiende eeuw beneden hun stand geleefd. Toen de rust in beide landen was terug gekeerd, konden deze landen op zoek gaan naar kansen die hun welvaart zou verhogen. Beide landen wilden dat bereiken ten koste van de Republiek. De Engelsen deden dat door de uitvaardiging van de Akte van Navigatie in 1651.¹⁷ Deze had een specifiek doel, want zij moest een einde maken aan de invoer van koloniale waren in vis in Engeland met Nederlandse schepen. Het wekte de verontwaardiging onder de kooplieden en reders in de Verenigde Provinciën, maar was op zich geen aanleiding voor de eerste Engels-Nederlandse Oorlog. Maar de Engelsen lieten het niet alleen bij nieuwe regels. Toenemende hinder die de Nederlandse scheepvaart op volle zee ondervond van de Engelse vloot en Engelse kapers maakte de oorlog onvermijdelijk.¹⁸ Een aanvaring tussen de Nederlandse vloot onder aanvoering van Maarten Harpertz. Tromp met een aantal Engelse

---

¹⁴ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 273-275.

¹⁵ Ibidem, 267.

¹⁶ Israel, *De Republiek 1477-1806*, 705-706.

¹⁷ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 280-283.

¹⁸ Israel, *De Republiek 1477-1806*, 814.

oorlogsschepen was de aanleiding dat Engeland op 10 juli 1652 als eerste de oorlog verklaarde.¹⁹

De eerste Engels-Nederlandse oorlog (1652-1654)

De ontwikkeling naar een oorlog is achteraf gezien snel verlopen. In de jaren daarvoor waren er diverse pogingen geweest om een unie tussen beide landen te sluiten. Deze enkele jaren voor het uitbreken van de eerste oorlog was een tijd van snel verschuivende allianties en beide landen wisselden tussen hoop en vrees. Na de onthoofding van Karel I heerste er in de Republiek grote verontwaardiging. Maar na de dood van Willem II veranderde dit, omdat een groot risico hiermee van de baan was: een strijd met het Parlement om de familiebanden van Willem II. Twee protestantse republieken zouden nu toch toenadering kunnen zoeken en tot een unie kunnen komen? Cromwell wilde dit inderdaad graag en stuurde een delegatie naar de Republiek. Maar deze onderhandelingen mislukte in 1651. De Republiek wees het aanbod van Cromwell af, omdat ze niet de ondergeschikte status wilde hebben die Schotland en Ierland had in de *Commonwealth*. De vrees van Holland was dat hun commerciële belangen nadelig zouden worden beïnvloedt.²⁰ In december 1651 wordt de Akte van Navigatie van kracht.²¹

De oorlogsverklaring volgde daarna snel, ondanks dat er in beide landen een sterke roep was om vrede te bewaren. Aan de andere kant was er aan beide kant een enthousiasme en vertrouwen over een oorlog op zee.²² Dit bleek een flinke ontuchtering voor de Nederlanders te zijn, gewend als ze waren in een zeeslag de overwinning te behandelen. Maar de Engelsen toonden zich superieur. De Engelse vloot leek de strijd op de Noordzee zelfs te gaan winnen. Aan het einde van 1653 was de tijd rijp voor onderhandelingen. Gezien het verloop van de oorlog werd duidelijk dat de Nederlanders er niets zouden winnen. Maar ook de Engelsen waren niet uit op materieel voordeel. Vooral de Britse eer moest gehandhaafd worden. Het officieel vredesverdrag werd op 8 mei 1654 in Westminster ondertekend en een aantal weken later sloot Holland met Engeland de Akte van Seclusie, waarin Holland beloofde nooit een prins uit het aan de Stuarts verwante huis Oranje zouden verheffen tot stadhouder of kapitein-generaal.²³

Positie van de gereformeerde kerk

Nu ik stilgestaan heb bij de politieke situatie ten tijde van de eerste Engels-Nederlandse oorlog, wil ik in de tweede helft van dit hoofdstuk verder gaan met een beschrijving van de situatie van de gereformeerde kerk in de Republiek. Eerst zal ik ingaan op de positie van de gereformeerde kerk in de Republiek en daarna bij de mening van gereformeerden over aspecten van het Eerste Stadhoudersloze tijdperk.

Wat was de positie van de gereformeerde kerk in de Republiek? Was ze een staatskerk of slechts één van de kerken tussen andere protestantse groeperingen? Om deze vraag te beantwoorden, wil ik kort ingaan op het ontstaan van de gereformeerde kerk.

De geschiedenis van het calvinisme is zeer bepalend geweest voor de opbouw van de Nederlandse gereformeerde kerk. Het concrete begin ligt in 1544 toen vanuit Genève de eerste calvinistische predikers in de Nederlanden kwamen. In de loop der jaren vormde zich een

---

¹⁹ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 286.

²⁰ J.R. Jones, *The Anglo-Dutch wars of the seventeenth century* (Londen 1996) 82-84.

²¹ C. Wilson, *Profit and power* (Den Haag, 1978) 48-60.

²² Wilson, *Profit and power*, 61.

²³ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 286-287.

geheim netwerk van gemeenten.²⁴ Meer nog dan in andere landen was de Reformatie in de Nederlanden een beweging van onderop. Maar in de jaren 1560 groeiden de spanningen in de Nederlanden door de aanscherping van de inquisitie, het smeekschrift van de edelen, de beeldenstorm, de komst van Alva en de instelling van de Raad van Beroerten zó, dat in 1568 een openlijk verzet kwam tegen het bewind van Spanje.²⁵ Het optreden van de calvinisten in deze tijd liet zien dat zij een goed alternatief was voor de katholieke kerk: zij vormden een dogmatische eenheid, waren door hun voorgeschiedenis goed georganiseerd en waren bereid tot gewapend verzet.²⁶ Het verlangen naar vrijheid van politiek en godsdienst onderging echter een paradoxale wending: wat begon als onvrede tegen de verdrukking van de protestanten mondde uit in een repressie van het katholicisme en andere geloven die afweken van de publieke kerk, het calvinisme.²⁷

In de eerste jaren van de Opstand werd de gereformeerde kerk beheerst door de vraag hoe de verhouding tussen de kerk en de wordende staat zou moeten zijn. In 1579 werd door de Unie van Utrecht vastgelegd dat iedere persoon zijn religie vrij mocht belijden. In de praktijk betekende dit persoonlijke gewetensvrijheid, maar geen wettiging van vrijheid in het publieke domein. Door de Dordtse synode van 1618-1619 werd de christelijke gereformeerde religie nader bevestigd. Deze synode betekende een overwinning voor de calvinisten in de leerstellige strijd met de volgelingen van Arminius, de remonstranten. Het was de kerk gelukt haar gereformeerde karakter te bewaren, ondanks het feit dat Holland allerlei middelen had gebruikt dit te voorkomen. Toch had de overheid ook haar autoriteit gehandhaafd. Ze zou niet meer ingrijpen in de leergeschillen, maar de kerk evenmin toestaan die nogmaals te beslechten op een synode. Dit zou problemen gaan geven op de lange termijn, alhoewel er tijdelijke rust ontstond waardoor de kerk in staat was zich te richten op de interne opbouw. Dit vond vooral gestalte in de stroming van de nadere reformatie, die aandrong op innerlijke doorleving van de gereformeerde leer en op persoonlijke levensheiliging. Leer en leven moesten één zijn.²⁸

Op de Grote Vergadering in 1651, na de dood van de stadhouder, werden de religieuze bepalingen van de Unie van Utrecht bevestigd, met de afwijking dat het de gewesten nu niet meer vrij stond zelf hun openbare godsdienst te kiezen. De ware christelijke gereformeerde religie, zoals bevestigd door de Dordtse synode van 1618-1619, zou overal in de publieke kerken gepredikt worden en met de macht en autoriteit van de staten gehandhaafd en ondersteund. Allerlei sekten en groeperingen die niet tot de gereformeerde religie behoorden, zouden geduld worden, maar zij mochten geen onrust veroorzaken noch zich uitbreiden.²⁹

Deze dominante positie van de gereformeerde kerk is te zien in het feit dat lidmaatschap van die kerk een zaak was van publiek belang. Overheidsambten waren gereserveerd voor lidmaten van de gereformeerde religie, of ten minste liefhebbers van die leer.³⁰

Toch is hiermee niet alles gezegd. In de zeventiende eeuw was er grote discussie over de positie van de gereformeerde kerk.³¹ Zojuist zagen we dit al rond de Dordtse Synode. Tegenover de gereformeerde kerk was de overheid van mening dat het creëren van een theocratie tot een

---

²⁴ J. van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum 2005) 153.

²⁵ Selderhuis, *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, 303.

²⁶ J. van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 153.

²⁷ *Ibidem*, 307.

²⁸ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 229-231.

²⁹ J. van Eijnatten en Fred van Lieburg, *Nederlandse religiegeschiedenis*, 169-170; Roelof Bisschop, *Sions vorst en volk: het tweede-Israëlidee als theocratisch concept in de Gereformeerde kerk van de Republiek tussen ca. 1650 en ca. 1750* (Veenendaal 1993) 23.

³⁰ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 234.

³¹ Bisschop, *Sions vorst en volk*, 23.

versplintering zou leiden en zij pleitte juist voor meer zeggenschap van de staat in de kerk. Vooral rond de inrichting van de kerkorde woedde deze strijd. Dit stond in nauw verband met de interne, kerkelijke strijd rond de leer. Aan de ene kant stonden de voorstanders van medezeggenschap van de kerk die juist tegenstander waren van de handhaving van de belijdenisgeschriften. Daartegenover stond de groep die elke invloed van de overheid afwezen en aandrongen op een strikte handhaving van de leer.³²

Ook bestond er in de publieke kerk toch een grote verscheidenheid in geloofsbeleving. De gereformeerde kerk had geen monopoliepositie ten opzichte van deze geloofsbeleving en was ook geen staatskerk, maar had wel een dominante plaats tussen de andere groeperingen, zoals de lutheranen, doopsgezinden en remonstranten. Ook de Rooms-katholieke kerk was niet verdwenen, alhoewel het wel in de schuilkerkpositie was gedwongen.³³

Gereformeerd natiebeseef

De positie van de gereformeerde kerk zoals beschreven in de vorige paragraaf had ook gevolgen in de 22 jaar zonder stadhouder. Het is belangrijk hierbij te bedenken dat de gereformeerde kerk in sterke mate beheerst werd door de predikanten. Zij domineerden de kerkelijke vergaderingen en ook in de kerkenraad namen zij een grote plaats in. Als dienaren van het Woord beklommen zij twee tot driemaal op zondag de preekstoel om tot de gemeente te preken.³⁴ Preken zijn daarom een belangrijke historische bron in dit onderzoek. Ik zal eerst ingaan op het gereformeerd natiebeseef en daarna systematisch de houding van predikanten bespreken ten opzichte van verschillende aspecten van het Eerste Stadhouderloze tijdperk.

De opstand tegen Spanje was in het begin geen nationale beweging, want er was toen nog geen bewuste doorleving dat er een Nederlandse natie bestond. Bij de calvinisten was hun geloof de reden tot verzet. In de eerste jaren van het verzet bracht hun geloof hun in conflict met de plicht tot gehoorzaamheid aan de overheid. Maar na het vrijkomen van de noordelijke Nederlanden na de heroveringsoorlog van de hertog van Parma, ontstond er een overheid die hen beschermt en staan de neuzen in dezelfde richting. Het ontstaan van een gereformeerd natiebeseef moeten we dus hier dateren. Het meest opvallende aan dit nationaal beseef is dat het volkomen is gevoegd in het geloof en daardoor beheerst wordt. De vijanden van de Republiek zijn de vijanden van de kerk en elke overwinning is haar overwinning.³⁵

De vergelijking met Israël vormde de basis van het gereformeerd natiebeseef. Dit ging allereerst om vergelijkingen tussen gelijksoortige situaties in Israël en de Republiek. Allerlei redenen gaven predikanten op om de Republiek met Israël te vergelijken. Als eerste werd vaak op het verleden gewezen: evenals Israël gered is uit slavernij en een zelfstandig volksbestaan kreeg, werd de Republiek na de Opstand een zelfstandige staat. In Kanaän genoot Israël de ware godsdienst en zo had God daar ook voor gezorgd in de Republiek. Beide naties had God rijkelijk gezegend en vaak wonderbaarlijk verlost.³⁶ Belangrijke figuren uit de Nederlandse geschiedenis werden vergeleken met die uit het Oude Testament. Zo werden oudtestamentische profeten vergeleken met gereformeerde predikanten.³⁷

---

³² Selderhuis, *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, 413-415.

³³ Bisschop, *Sions vorst en volk*, 23.

³⁴ G. Groenhuis, *De Predikanten: De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor 1700* (Groningen 1977) 31.

³⁵ H. Smitskamp, *Calvinistisch nationaal beseef in Nederland vóór het midden der 17^e eeuw* ('s-Gravenhage 1947) 11-13.

³⁶ Huisman, *Neerlands Israël*, 54-55.

³⁷ *Ibidem*, 54.

Maar de centrale plaats van het gereformeerd natiebeseef werd ingenomen door een andere vergelijking: zoals God een verbond had gesloten met Israël, had Hij dat ook gedaan met de Republiek. Hoewel dit verbond allereerst betrekking had op de kerk gaat het op den duur samenvallen met de hele Republiek. Omdat een verbond altijd twee partijen kent, waren er ook consequenties voor het volk: men had de bijzondere verplichtingen ten aanzien van God na te komen. Oorlogen en andere tegenspoed was dan ook Gods straf op de verbondsbreuk van het volk. In preken werd het volk enerzijds opgeroepen het verbond te vernieuwen en werd aan de andere kant Gods verbondstrouw ten opzichte van het volk benadrukt.³⁸

De gereformeerden en Oranje

Over het algemeen kan gezegd worden dat predikanten behoorden tot voorstanders van het huis Oranje en zij waren zich ook bewust van hun invloed op de toehoorders. Als de preek zich met de politiek bemoeide, was dit bijna altijd in het voordeel van de Oranjes. Deze steun stelden de prinsen uit het huis van Oranje-Nassau ook op prijs. Want al had de kerk geen rechten op politiek gebied, toch waren de predikanten de enigen die week aan week grote mensenmassa's toespraken. Niemand anders was daar bevoegd voor, want een recht van vereniging en vergadering bestond nog niet.³⁹

Toch was de verstandhouding met een individuele Oranje niet altijd even goed. De houding van de gereformeerden tegenover Frederik Hendrik is bijvoorbeeld slecht geweest. Er bestond grote verontwaardiging over het sluiten van vrede met Spanje. De gereformeerden beschouwden de strijd met Spanje als een geloofsstrijd en wie die wilde beëindigen was hun vijand. Een betere verstandhouding was er met Willem II. Hij deelde met de gereformeerden de verontwaardiging over het sluiten van de vrede met Spanje, de terechtstelling van Karel I in Engeland en de bemiddeling die de Prins te Breda had verleend bij de overeenkomst tussen Karel II en het presbyteriaanse Schotland.⁴⁰

Een heel verschillende houding was er toen Willem II op zo'n jonge leeftijd overleed. Waar de éne predikant een pamflet schreef dat een uitbundige rouwklacht is over het sterven van de stadhouder en vreugde over de geboorte van Willem III, zegt een ander predikant door het overlijden van de stadhouder verlost te zijn geworden uit de Egyptische slavernij. Deze dubbele houding laat wel zien dat de houding van de gereformeerden niet altijd in het voordeel van de Oranjes was. Dat blijkt ook wel uit hun houding tegenover Willem III. Wanneer de prins in 1668 zelf handelen gaat om een bepaalde functie in de Republiek te krijgen, valt dit bij een aantal predikanten niet in goede aarde.⁴¹

De gereformeerden en het Eerste Stadhouderloze tijdperk

De gereformeerde kerk was een bevoorrechte kerk in de zeventiende eeuw, maar in de relatie tussen kerk en overheid straalde niet altijd evenveel hartelijkheid door. Alhoewel de meeste regenten zelf lid van de gereformeerde kerk waren en ook een flink aantal van hen zitting had in de kerkenraad, toch bestond er altijd wederzijds de vrees dat de ander haar perken te buiten zou gaan. In het Eerste Stadhouderloze tijdperk was dit wederkerige wantrouwen het grootst, omdat predikanten globaal genomen achter het huis van Oranje stond. De Ware Vrijheid, zoals de Hollandse regenten het tijdperk noemden, lag daarom extreem gevoelig in de kerk. Dit blijkt wel aan de hand van een gebeurtenis in 1663, toen de Staten van Holland een formulier

---

³⁸ Huisman, *Neerlands Israël*, 57-58.

³⁹ Van Deursen, *De last van veel geluk*, 233-234, 299.

⁴⁰ Uit den Bogaard, *De Gereformeerden en Oranje tijdens het Eerste Stadhouderloze tijdperk*, 64.

⁴¹ *Ibidem*, 90-91, 225-237.

opstelden voor de publieke gebeden in de kerk. Predikanten moesten zich aan de volgende volgorde houden: eerst de Staten van Holland, dan de staten van andere provincies en dan de Staten-Generaal. Dit in tegenstelling tot de praktijk in die dagen dat er allereerst werd gebeden voor de Staten-Generaal.⁴² Over deze resolutie van de Staten van Holland brak een felle strijd uit, aangeboden door de andere gewesten. Zij vonden dat Holland door dit ingrijpen in de tekst van het gebed zijn macht had overschreden en de eer en het aanzien van de Staten-Generaal had aangetast. De discussie die volgt laat zien dat deze kwestie ook te maken heeft met de verhouding Oranje en de gereformeerden, tussen kerk en staat.⁴³ Deze inmenging in het publiek gebed laat zien hoe beperkt de vrijheid van kerkelijk handelen en spreken was in deze tijd en ook dat de verhouding tussen kerk en staat gelijk weer actueel was.

De gereformeerden en Engeland

Zoals al eerder gezegd, ontstond er grote verontwaardiging onder de gereformeerden over de terechtstelling van Karel I. Predikanten waren diep geschokt hierover. Zij zagen Karel I als martelaar. Toch bestaan er ook pamfletten uit latere tijd die een ander beeld van de houding van de predikanten laat zien. Deze laten zien dat predikanten vaak ten gunste van de Engelsen, als religieuze bloedverwanten, is gepreikt, zelfs nog toen de schepen van de Republiek al door de Engelsen werden veroverd. Het is bekend dat Voetius, een van de groten onder de gereformeerden, juist op religieuze gronden de Engelsen – ook na de terechtstelling van Karel I en regering door de Independenten – broeders noemde. Met deze houding haalden de predikanten wel het ongenoegen van de Staten van Holland op hun hals. Hen werd verboden over Engelse zaken op de preekstoel te spreken of met Engelsen over zee in contact te komen.⁴⁴ Deze houding laat nogmaals zien dat de gereformeerden niet meegingen met de Oranjepartij in hun afkeer tegen Engeland. Deze laatste partij zag het buurland als land van koningsmoordenaars en vijanden van Oranje.

Dit blijkt ook uit de houding van de gereformeerden tegenover de zeeoorlogen met Engeland. Ook daar gingen de gereformeerden niet mee met de Oranjepartij. Er kan wel een verschillende houding getraceerd worden uit de pamfletten. Dit blijkt al reeds voor de aanvang van de oorlog. Fel anti-Engelse pamfletten zijn ontstaan door de invloed van royalisten en ook enkele predikanten kozen voor die richting. Toch kan niet gezegd worden dat de gereformeerden als één groep anti-Engels waren. Als de oorlog daadwerkelijk uitbreekt, is de afkeer van de Engelse regime algemeen, maar onder de gereformeerden is van deze hartgrondige afkeer niets te zien. Het is bekend dat Voetius die voor de oorlog een pro-Engelse houding had zijn visie in de oorlog niet heeft herzien.⁴⁵ De regering had ook steun van gereformeerden als zij herhaaldelijk wees op godsdienstige verwantschap, om zo grotere bereidheid tot vrede te krijgen.⁴⁶

Aarzelend was de houding tegenover de tweede Engels-Nederlandse oorlog. De situatie in Engeland was anders, nu Karel II in 1660 als koning van Engeland was hersteld. Het grote publiek in de Republiek was Oranjegezind, maar daarmee niet per se pro-Engels. Deze zagen het belang van het land alleen in verbetering van de positie van Willem III, liefst in samenwerking met Karel II. Uit preken blijkt dat enkele predikanten ook in Orangistische geest spraken. Toch betekent dat niet dat de gereformeerden zich in het algemeen tegen het handelen van de Staten verzette. Ook al was er grotere wrevel bij predikanten over de conflicten tussen kerk en staat, er

---

⁴² Van Deursen, *De last van veel geluk*, 298-300.

⁴³ Uit den Bogaard, *De Gereformeerden en Oranje tijdens het Eerste Stadhouderloze tijdperk*, 206-212.

⁴⁴ Ibidem, 64-68.

⁴⁵ Ibidem, 102-115.

⁴⁶ Ibidem, 130.

zijn ook enkele bronnen die erop wijzen dat predikanten de overheid niet tegenspraken. Dit is ook onder invloed, van Coccejus die voorstander was van onderworpenheid aan de overheid.⁴⁷

---

⁴⁷ Uit den Bogaard, *De Gereformeerden en Oranje tijdens het Eerste Stadhoudersloze tijdperk*, 216-224.

Hoofdstuk 2 *De gereformeerden over de eerste Engels-Nederlandse oorlog*

In het vorige hoofdstuk heb ik de context geschetst waarin de pamfletten die ik wil onderzoeken, geplaatst moeten worden. Dit tweede hoofdstuk is mijn eigen bijdrage aan het debat zoals ik dat beschreven heb in de inleiding. Ik zal de pamfletten eerst op chronologisch wijze kort toelichten en daarna een analyse geven aan de hand van de thema's die ik heb benoemd in de inleiding.

Twee anonieme schrijvers

In 1652 verschenen twee pamfletten die beide anoniem werden gepubliceerd. De eerste draagt de titel: 'Christelijcke en Politique Redenen, waer om dat Nederlandt en Engelandt tegens malcanderen niet moghen oorloghen.' De ondertitel is de tekst van Spreuken 27.12: "Een voorsichtigh Man / voorsiet het quaet en schuwt het selve / maer de Dwaese gaet aen en wort gestraft".⁴⁸ Dit vijf pagina's tellende pamflet werd geschreven toen de oorlog vlak voor de deur stond. Ondanks het feit dat de auteur van het pamflet niet bekend is, blijkt uit de tekst wel dat het een gereformeerd persoon is geweest. Op diverse plekken heeft hij het namelijk over 'de ware Gereformeerde Religie'.⁴⁹ Zoals de titel al zegt, vindt de schrijver dat de oorlog tussen de Republiek en Engeland vermeden moet worden. Het pamflet bestaat enkel uit een opsomming van dertig redenen om dit standpunt te bekrachtigen. Het gaat hierbij om religieuze en politieke redenen. De meeste gaan terug op broederschap, gelijke vrijheidsstrijd, gelijke staatsvorm en gedeelde religie.

Het betoog van dit pamflet werd fel bestreden door een ander pamflet met de titel: 'Redenen waer om de Vereenighde Nederlanden Haer niet en behoren in Contract van Vrede te begeven, met het ghepretendeerde Parlemendt van Engelandt.' Het pamflet is net als de voorgaande geschreven in het jaar 1652 en de auteur is ook onbekend. Ook hier kan uit de tekst geconcludeerd worden dat het om een gereformeerd persoon moet gaan. De titel lijkt er op te wijzen dat de Republiek al in oorlog was met Engeland omdat er redenen worden gegeven om niet in vrede te komen met Engeland. Uit het pamflet blijkt echter dat het voor de oorlog is geschreven en de waarschuwing om niet tot vrede te komen, moet meer opgevat worden als niet tot een alliantie komen. Daarbij is het ook belangrijk te bedenken dat de vijandelijkheden al hoog opliepen voordat de oorlog daadwerkelijk uitbrak. De schrijver refereert ook meerdere keren aan deze schade die Engeland de Republiek 'schelmachtigh' had toegebracht.⁵⁰ Deze acties van Engeland dwingt de Republiek om in oorlog te komen. Het standpunt van de schrijver is dus dat een oorlog rechtvaardig is. Hij omschrijft dit als volgt in de inleiding: 'niet om onse Regenten tot Oorlogh aen te hitsen, maer om te betoonen dat den Oorlogh onse Provintien wort over den hals gedrongen / ende dat se den Oorlogh uyt noot tot beschermingh van haer onnosele Onderdanen rechtveerdelijck genootsaect sijn by der handt te nemen.'⁵¹ In de rest van het pamflet geeft de schrijver verschillende redenen om dit standpunt te onderbouwen.

---

⁴⁸ *Christelijcke en Politique Redenen, waer om dat Nederlandt en Engelandt tegens malcanderen niet moghen oorloghen* (Rotterdam 1652) 1.

⁴⁹ *Christelijcke en Politique Redenen*, 2.

⁵⁰ *Redenen waer om de Vereenighde Nederlanden Haer niet en behoren in Contract van Vrede te begeven, met het ghepretendeerde Parlement van Engelandt* (Rotterdam 1652) 2.

⁵¹ *Redenen*, 2.

Meerdere keren wordt hierbij de moord op Karel I aangehaald. De argumenten die de schrijver gebruikt zijn vooral een reactie op andere pamfletten die een gelijke staatsvorm en religie zien.

Jacobus Stermont

Alhoewel de Staten van Holland met man en macht probeerden de oorlog af te wenden, enkele pamflettisten lieten zich juist positief uit over de oorlog. Dit blijkt al uit het laatst besproken pamflet en ook het pamflet van Stermont, gepubliceerd in 1652, doet dit.⁵² De titel luidt: 'Eenvoudich advys om met de meeste spoet ende de minste schade te gheraken uyt den schadelicken oorloch met Engelant.' Dit pamflet is anoniem gepubliceerd, maar in een ander pamflet, namelijk *Een klare Onderrechtinge, Aen Onnosele Hollanders* wordt het toegeschreven aan Jacobus Stermont. Het is niet verwonderlijk dat Stermont het anoniem heeft gepubliceerd want eerder was hij naar aanleiding van een eerdere preek geschorst door de Staten van Holland.⁵³ Uit den Bogaards behandeling van deze preek laat zien dat Stermont zich behoorlijk uitliet over politieke zaken en ook orangistische gevoelens had.⁵⁴

In de inleiding van het pamflet dat ik wil behandelen, maakt Stermont duidelijk waarom hij het schrijft: 'Sonder langer pefatie dan sa lick voortgaen / ende bewijsen / dat desen Staet behoort het interest van den Koninck van Enghelant aen te nemen.'⁵⁵ In dit pamflet blijkt de afkeer van Stermont over de moord op Karel I en hij pleit daarom voor een interventie om de verbannen Karel II op de troon te helpen.

Jacobus Sceperus

In 1653 verscheen een geschrift van de hand van Jacobus Sceperus, predikant te Gouda en overtuigd contra-remonstrant. De oorlog is ondertussen officieel uitgebroken. De preek, die later is uitgegeven als pamflet, heeft de titel: 'Manasse teegen Ephraim: dat is Engelant teegen Hollant. Mitsgaeders Oogen-Salve voor hun beyden.' Blijkbaar vond deze preek aftrek want nog hetzelfde jaar verscheen er een derde druk.⁵⁶ De preek is gebaseerd op Jesaja 9: 19 en 20: 'Een yghelijck sal het vleesch sijnes Arms eeten; Manasse den Ephraim, ende Ephraim den Manasse.'⁵⁷ Sceperus gaat in op het voorval zoals dat plaatsvond in de Bijbel. Manasse en Efraïm waren zonen van Jozef maar werden door Jakob, hun grootvader, voor hun eigen kinderen aangezien. Ze deelden daarom ook in de landsverdeling van Kanaän. En dan komt het belangrijke moment: 'Doch Jacob, door bestieringhe en ingheevinge des Alderhooghsten / streekt sijne handen Cruyeelinghs oover malkanderen, en leyt sijn Rechterhant op het hooft van Ephraim, hoewel de jonghste was: Ende sijne Slinckerhandt leyde hy op Manasses hooft, hoewel hy de Eerstgeboorne was.'⁵⁸ Efraïm is daarna ook meer gezegend dan zijn oudere broer. De nijd die hierna altijd tussen deze stammen is geweest, is hetzelfde als in deze dagen tussen de Verenigde Nederlanden en Engeland, aldus Sceperus. Want ook Holland wordt door God met meer voorspoed gezegend. Daar is Engeland jaloers op en begint daarom de oorlog.⁵⁹ Uit het pamflet blijkt duidelijk dat Sceperus wars is van de oorlog tussen Engeland en Holland. Net zoals Efraïm en Manasse, ziet hij de twee landen als broeders. De preek is daarom een lange

---

⁵² Uit den Bogaard, *De Gereformeerden en Oranje tijdens het Eerste Stadhouderloze tijdperk*, 110.

⁵³ Ibidem, 105-110.

⁵⁴ Ibidem, 107-108.

⁵⁵ Jacobus Stermont, *Eenvoudich advys om met de meeste spoet ende de minste schade te gheraken uyt den schadelicken oorloch met Engelant* (1652) 3.

⁵⁶ Bisschop, *Sions vorst en volk*, 221.

⁵⁷ Jacobus Sceperus, *Manasse teegen Ephraim. Dat is Engelant teegen Hollant* (Amsterdam 1653) 3.

⁵⁸ Sceperus, *Manasse teegen Ephraim*, 4.

⁵⁹ Ibidem, 7.

reeks van argumenten, vooral bedoeld voor Engeland, om vrede te sluiten. Hij richt zich vooral op Engeland omdat, zoals hierboven blijkt, hij vindt dat zij de oorzaak zijn van de oorlog tussen de twee landen.

De mening van deze Goudse predikant komt ook terug in een pamflet dat in 1655 verschenen is. Opvallend is dat dit verschijnt als de eerste Engels-Nederlandse oorlog al voorbij is! De volledige titel van het pamflet luidt: 'Ephraim met Juda. Dat is Engelant met Hollant: toonende, dat de vereeniging van alle Evangelische, Protesterende, Gereformeerde vorsten, staten, en kercken, een genoegsaem middel is, om tot niet te maecten het moort-verbont der Papisten; 't welck sy, tot uytroyinge der Gereformeerden, van outs, en nu weeder teegen de Waldensen, hebben in het werck gestelt.'⁶⁰ Sceperus neemt als uitgangspunt de tekst uit Jesaja 11: 13 en 14: 'Ende de Nijt Ephraims sal wech wijcken, ende de Teegenpartijders van Juda sullen uytgeroyt worden: Ephraim en sal Juda niet benyden, ende Juda en sal Ephraim niet benauwen. Maer sy sullen de Philistinen op de scouder vliegen, teegen 't Westen; ende sy sullen tsaemen die van het Oosten berooven: aen Edom ende Moab sullen sy de handen slaen, ende de kinderen Ammons sullen haer gehoorsaem zijn.' Meer dan het vorige geschrift, heeft dit pamflet veel meer het karakter van een preek. Aanvullend op zijn eerste preek over de oorlog tussen Engeland en Holland, ligt er in dit pamflet veel meer nadruk op de droefheid van andere gereformeerden over de oorlog. Ook wordt er scherper gewaarschuwd tegen het dreigende gevaar van de papisten.

Kijk op Engeland

Deze vijf pamfletten wil ik analyseren aan de hand van de thema's zoals ik die beschreven heb in de inleiding. Bij de bespreking van de pamfletten is al naar voren komen wat het standpunt van de schrijver is ten opzichte van de oorlog. Daarom ga ik nu over naar het tweede thema: hoe de predikant zich in het pamflet uitlaat over zijn houding tegenover Engeland. Zoals we in hoofdstuk één zagen was er onder predikanten verontwaardiging over de moord op de wettige koning. Aan de andere kant werd er ook religieuze verwantschap gevoeld. Hoe is dat in deze pamfletten?

In het eerste pamflet 'Christelijcke en Politique Redenen' wordt er niets verkeerds gezegd over Engeland, het is uitsluitend positief. De Engelsen zijn burens en broeders. De redenen die de auteur aanvoert, laten vooral twee belangrijke overeenkomsten zien. Allereerst hebben de buurlanden een gelijke religie. Er zijn veel redenen die deze religieuze verwantschap benadrukken. Bijvoorbeeld reden twee: 'Dat wy beyde Godt ende de Werelt zijn voor draghende een ende de selve Religie.'⁶¹

Daarnaast heeft Engeland dezelfde vrijheidsstrijd gestreden waardoor een gelijke staatsvorm is ontstaan. De vijfde reden formuleert het als volgt: 'Wy beyde zijn by na op eene tijdt vrye Republijcken gheworden / ende sulce is erkent door onse groote Vijanden.'⁶² Deze overeenkomsten worden door de auteur als argumenten aangevoerd om niet met Engeland in oorlog te komen.

Heel anders van toon is het tweede pamflet. Daar wordt juist beargumenteerd dat men niet in vrede moet komen met Engeland en daarbij wordt fel van leer getrokken tegen de Engelsen. Meerdere keren wordt de moord op Karel I aangehaald. De auteur noemt deze tegen 't recht der naturen en een ongehoorde barbarische moord, begaan aan haar wettige en soevereine koning. 'Dat onnosel Bloedt van den Gesegenden Martyr Koningh Karel d'Eerste van Engelandt / roept

---

⁶⁰ Jacobus Sceperus, *Ephraim met Juda. Dat is Engelant met Hollant* (Amsterdam 1655) 1.

⁶¹ *Christelijcke en Politique Redenen*, 2.

⁶² *Ibidem*, 2.

met Abel om Wraecke van den Hoogen Hemel.⁶³ Hiermee wil de schrijver ook laten zien dat de vroegere Engelse staat niet meer bestaat. Het verbond met Engeland was altijd tussen de Republiek en de koningen van Engeland en met de moord op Karel I was daar dus een einde aan gekomen.⁶⁴

Niet alleen het idee van een gelijke staatsvorm, maar ook die van een gelijke religie wordt door de auteur aangevallen: Belangende de gestelde Conformité in de Religie (...): De welcke voor desen, by de Gloriose ende Loffelijcke Regeringe der Koningen, als een Fackel alle andere Natien pleegt te lichten, is nu (Godt betert) een Pandora geworden, daer uyt soo veel ghedeformeert ende mismaeckt so in 't Gouvernement ende Discipline, als in Diversche Leerpoincten, dat de selve met de Religie hier te Lande (Godt lof) geen gemeynschap en heeft.⁶⁵

Nog een andere vergelijking wordt door de schrijver gehekeld: 'Eyntelijck de Vergelijkinghe van beyde de Staten ende der selve gheacquireerde Libertydt ende Vryheit / is so ongelijck als de nacht met de dagh.'⁶⁶ In het geval van de Republiek heeft Spanje na tachtig jaar oorlog de vrede erkent en de Republiek voor een vrije staat erkent, maar in Engeland is dit met de voeten getreden. De heersende partij in Engeland steunt alleen maar op daden van onrecht.

Stermont, de auteur van het derde pamflet, is deze mening ook toegedaan. In zijn pamflet voert hij drie motieven aan om zijn standpunt te onderbouwen. Het eerste motief luidt: 'Uyt consideratie van de teghenwoordige Regierders, ende 't fatsoen van hare Regeringe, in Engelant.'⁶⁷ In dit gedeelte vaart Stermont heftig uit tegen Cromwell en de Independenten. Over Cromwell zegt hij: "wiens borst is een Schatkamer van alle Schelmerien / bedrieghelijcke ende vervloecte meynees⁶⁸ / openbaer meynedigh ende verduyvelt godloos.'⁶⁹ Niet alleen de regeerders, maar het hele beleid, waaronder ook religie, wordt door Stermont verfoeit. Hij schrijft: 'Soo de Regeerders zijn / soo is oock hare Regeringe / overloopende van Kerckschenderie / omkeering van alle Wetten / schendinge van alle Goddelijcke ende menschelijcke Rechten / uytblussinghe van de Nature / verkeeringhe van de Justitie / om verre werpinge van de Kercke / overredinghe van de Religie / onteeringe van het Evanglium / ende onderdruckinghe meest van de rechtgevoelende Gereformeerde Christenen.'⁷⁰ En zo gaat hij nog even door. Uit dit pamflet blijkt dus duidelijk dat Stermont een afkeer heeft van het huidige Engeland en daarom pleit voor een interventie om de wettige vorst op de troon te helpen.

Jacobus Sceperus denkt hier heel anders over. De vergelijking van Engeland en de Republiek met Manasse en Efraim in het eerste pamflet laat al zien dat hij de twee landen ziet als broeders. De volkeren zijn broeders, kinderen van dezelfde God en hebben een gelijke Vader in Christus. Zij hebben dezelfde godsdienst, met een gelijke moeder namelijk de christelijke kerk. Zo somt hij een lijst van overeenkomsten op.⁷¹ Ook in het tweede pamflet blijkt hoe Sceperus Engeland ziet: 'haere Broederen, Buyren, Bontgenooten, Oude en Vertroude Vrunden.'⁷² Maar zoals in de inleiding al bleek, is Sceperus niet alleen maar positief over Engeland. Hij beschuldigt hen ervan dat zij de oorlog uit jaloezie zijn begonnen en in die context vaart hij soms uit tegen Engeland. Bijvoorbeeld op deze manier: 'Ghy hebt het ghedaen ontrent onse Scheepen, ende de

---

⁶³ *Redenen*, 5.

⁶⁴ *Ibidem*, 2.

⁶⁵ *Ibidem*, 4.

⁶⁶ *Ibidem*, 5.

⁶⁷ Stermont, *Eenvoudich advys*, 3.

⁶⁸ Meynees betekent geslacht

⁶⁹ Stermont, *Eenvoudich advys*, 4.

⁷⁰ *Ibidem*, 4.

⁷¹ Sceperus, *Manasse teegen Ephraim*, 5.

⁷² Sceperus, *Ephraim met Juda*, 1.

kostelijckste Waeren in deselve. aller weegen hebt ghy een stock gesocht om ons te slaen; en Schijnreedenen / om / onder voorwendinge van deselve / onse goederen te Rooven en te Steelen.⁷³

De schrijvers van deze vijf pamfletten hebben dus een heel verschillende kijk op Engeland. Daarnaast laat deze analyse zien dat de houding tegenover Engeland ook bepaald hoe zij tegen de oorlog aankijken. Hun kijk op Engeland wordt namelijk aangevoerd als argument om hun standpunt te onderbouwen.

Religieuze argumentatie

Nu het standpunt van de schrijver en zijn kijk op Engeland duidelijk is, wil ik me nu richten op de retoriek die de schrijver gebruikt. Ik zal me eerst richten op de manier waarop religieuze argumenten worden aangevoerd. Daarna zal ik ook stilstaan bij andere argumentatie.

Als de gereformeerde predikant vindt dat er in Engeland dezelfde religie wordt beleden als in de Republiek is het aannemelijk dat dat ook wordt aangevoerd als argument om de oorlog te voorkomen of te stoppen. Dit is inderdaad het geval. In het eerste anonieme pamflet wordt dit bij verschillende redenen genoemd. Hier worden ook bijbelse voorbeelden bij aangehaald. Zo refereert de negende reden aan een tekst uit de Bijbel dat twee beter zijn dan één en een drievoudig snoer niet licht in stukken wordt gebroken. Een oorlog tussen Engeland en de Republiek vergelijkt de auteur ook met de oorlog tussen Abimelech en de mannen van Sichem, Israël en Benjamin, Abner en Joab, Juda en Israël.⁷⁴ Met andere woorden: een oorlog tussen 'gelijksgezinden' zoals de aangehaalde voorbeelden ook zijn. Zoals we hebben gezien in hoofdstuk één zijn het juist deze vergelijkingen die de basis zijn van het gereformeerd natiebesef.

De opsomming van redenen begint de auteur ook met een religieuze reden: 'Omdat de eere Godts en de ware Gereformeerde Religie / hier door soude ghelastert worden.'⁷⁵ Zelfs de duivel heeft een rol in de oorlog die zou komen. De auteur omschrijft het als volgt in reden negentien: 'De Duyvel heeft eerst den krijgh in gesielt / tusschen Kain ende Abel en in dese Oorlogh vint men geen beter Overste.'⁷⁶

Vergelijkingen met voorvallen uit de Bijbel komen ook voor in de andere pamfletten. Helemaal bij de preken van Sceperus is dit duidelijk te zien. In zijn eerste preek is dit niet alleen de vergelijking met Efraïm en Manasse, maar op allerlei punten worden vergelijkingen gemaakt met bijbelse personen. De hebzucht en jaloezie van Engeland wordt vergeleken met de nijd tussen Jakob en Ezau, Jacob en Laban, Abraham en Lot.⁷⁷ Engeland is verleidt door valse profeten en Sceperus vergelijkt dit met Zedekia en Micha. Zedekia praatte naar de oren van het volk, maar Micha gaf werkelijk de Goddelijke boodschap door.⁷⁸

Ook aan de andere kant van het kamp wordt religieuze retoriek gebruikt, maar dan precies tegenovergesteld. Dit is duidelijk te zien bij het betoog van Stermont. Nadat hij uitgevaren is tegen Engeland, hun staatsvorm en religie, roept hij op om in Engeland te interveniëren. Stermont vervolgt met een tegenwerping die anderen kunnen aanvoeren: wat gaat ons die situatie in Engeland aan? Stermont reageert daarop met: 'Waer op wij konnen antwoorden, dat het niet en kan gherekent worden, voor een bemoeyinghe in een anders sake, wanneer een lant

---

⁷³ Sceperus, *Manasse teegen Ephraim*, 5.13.

⁷⁴ *Christelijcke en Politique Redenen*, 2.

⁷⁵ *Ibidem*, 2.

⁷⁶ *Ibidem*, 3.

⁷⁷ Sceperus, *Manasse teegen Ephraim*, 13-14.

⁷⁸ *Ibidem*, 19.

of Republijcke siende dat in hare nabueren de Wettelijcke ende rechtveerdige Majesteyt van hare beswooren Overigheden, ende de Reverentie die se Godt, de Godtsdienst ende de aenghenomene bevestichde Religie schuld zijn, onder de voeten treden, ende schadelijck ontheylighen, dat de onnosele Ondersaten in haer conscientie beswaert, ende met tyrannie gedruyct werden.⁷⁹ Stermont gebruikt dus een religieus argument om juist tot een interventie op te roepen.

Voorstanders van de oorlog maken ook gebruik van vergelijkingen uit de Bijbel. Het tweede anonieme pamflet, dat het opneemt voor de koningspartij in Engeland, laat aan de hand van bijbelse voorbeelden zien dat indringers toch moeten wijken voor de wettige vorst, zoals dat het geval was bij Saul en David.⁸⁰

Een ander steeds terugkerend religieus argument is het mogelijke gevaar van het rooms-katholicisme. Dit is vooral het geval bij de preken van Sceperus. Nog meer dan in de eerste preek, wordt er in zijn tweede preek gewaarschuwd voor het dreigende gevaar van de papisten. Sceperus haalt veel voorbeelden uit de tijd van de godsdienstoorlogen die aantonen hoe de papisten er altijd op uit zijn de gereformeerden uit te roeien. Ook verwijst hij naar de vervolging van de Waldenzen op dat moment. Hij dringt daarom aan op de vereniging en eenheid tussen alle gereformeerden. Dit zou als één blok moeten staan tegenover het rooms-katholieke gevaar. 'O! wat een aengenaem Scouspel soude dat sijn voor Godt den Vaeder / voor den Soone / ende den Heiligen Geest, mitsgaeders voor den Engelen / welcke voor haeren Troon staen.'⁸¹

Concluderend kan gezegd worden dat religieuze retoriek door alle auteurs worden gebruikt om hun standpunt te beargumenteren. Dit uit zich vooral in de vergelijkingen die worden gemaakt van de situatie van dat moment met allerlei voorgevallen uit de Bijbel. Dit komt terug in vier van de vijf pamfletten. Religieuze argumenten zijn gebaseerd op de mening die de auteur heeft over de religie in Engeland. Wordt die gezien als mede-gereformeerd, dan waarschuwt de auteur tegen de oorlog, zoals in het eerste anonieme pamflet en de preken van Sceperus. Daarbij wordt door Sceperus ook het dreigende gevaar van de rooms-katholieke kerk genoemd. Wordt de religie niet als gelijk gezien, dan vormt dat juist onderdeel van het betoog om de oorlog wel aan te binden.

Andere argumentatie

Het betoog in de pamfletten wordt niet alleen onderbouwd met religieuze argumenten. Ook niet-religieuze retoriek is te zien in alle vijf pamfletten. In het eerste anonieme pamflet is dit zelfs in de titel al vermeldt: 'Christelijcke en Politique Redenen'. Een belangrijke politieke reden is de gelijke staatsvorm: "Wat baet het dat Engellant haer selven een vrye Republijcke noemen / ende dat Hollandt een Vrye Republijcke gesient wort / als ghy elckanderen tot slaverny ende in de grondt bederft / ende u selven voor de vyant een gemeen roof maeckt".⁸² Deze vijand, waarschijnlijk Spanje omdat die vereenzelvigd wordt de rooms-katholieke kerk, wordt ook vaak aangehaald als dreigend gevaar als de oorlog begint. Maar de auteur ziet nog meer bedreigingen. Zoals in reden drieëntwintig 'veel Piraten en Zee-rovers' en in reden vierentwintig 'andere Zee-havens' die zeggen: 'is daer so veel voordeel aen vast? so willen zij oock in Zee komen ende zien wat datter ommegaet.'⁸³ Ook wijst de schrijver verschillende keren op de zinloosheid van de oorlog, wijzende op het verlies van schepen, manschappen en de

---

⁷⁹ Stermont, *Eenvoudich advys*, 6.

⁸⁰ *Redenen*, 5.

⁸¹ Sceperus, *Ephraim met Juda*, 29.

⁸² *Christelijcke en Politique Redenen*, 3.

⁸³ *Ibidem*, 3.

kracht van koophandel en visserij.⁸⁴ Dit zou je ook meer economische redenen kunnen noemen, omdat het gaat om handel en welvaart.

Zoals al eerder is gebleken, is het tweede pamflet een reactie op de argumenten die in het eerste pamflet worden gegeven. Als het om politieke argumentatie gaat, wil de schrijver vooral het idee van de gelijke staatsvorm aanvallen. Hij is van mening dat er in politieke zin juist een tegenstelling is: in de Republiek heeft Spanje zelf de soevereiniteit van het land erkent, maar de Engelsen hebben moedwillig hun wettige vorst om het leven gebracht. Daarnaast onderbouwt de schrijver zijn standpunt met het argument dat de Engelsen verbondsbrekers zijn. 'Alle Tractaten ende Alliantien / tusschen den Coningh ende desen Staet' hebben zij verbroken.⁸⁵

Dit laatste komt ook sterk terug in het pamflet van Stermont. Hij beschrijft de goede band die er tussen de Republiek en de Engelse vorsten is geweest. Hij wijdt in dat gedeelte veel aandacht aan de hulp die koningin Elizabeth heeft geschonken toen de Republiek in oorlog was. In het betoog van Stermont is dit het tweede motief waarom de Republiek Karel II moet helpen. Ook het derde en voornaamste motief is politiek van aard. Stermont omschrijft het als: 'uyt consideratie van het Interest van desen Staet, ende het groote profijt dat deselve uyt de aenspanninge met de Koninck te verwachten heeft.'⁸⁶ Stermont noemt vier redenen bij dit motief. Allereerst zal daardoor Engeland van binnenuit verzwakt worden, want door tweedracht worden alle grote dingen tot niet gebracht. Ten tweede kan Nederland zich hierdoor versterken en allianties met andere burenen maken. Met de huidige Engelse regering zal men nooit tot vrede kunnen komen, maar altijd oorlog moeten voeren. De 'conditien' die de huidige regeerders van Engeland stellen kunnen nooit worden geaccepteerd. In deze vier redenen zijn ook economische motieven te zien. De voorwaarden die Engeland stelt zijn vooral economisch van aard en Stermont betoogt om daar niet op in te gaan omdat ten koste zou gaan van de welvaart van de Republiek. Hij raadt daarom met klem aan de oorlog met Engeland aan: 'Grijpt dan moet oude Bataviers / neemt zijne Majesteyt / den wettelijcken Carel den II. by de hant / toont dat ghy niet alleen te lant teghens de Spaengaerden / maer oock te water teghen de Engelse Rebellen strijden ende overwinnen komt; Godt sal met u zijn.'⁸⁷

De preken van Sceperus zijn veel minder politiek of economisch van aard. Op sommige plaatsen komt het terug. Bijvoorbeeld als hij ingaat op de vergelijking met Manasse en Efraïm. God heeft Holland ook in economische zin meer gezegend dan Engeland en uit nijd en jaloezie begint Engeland de oorlog. Maar in de argumenten komen geen politieke of economische redenen voor. Sceperus' preken zijn een lang betoog vol met religieuze retoriek.

De conclusie van dit vierde thema is dat zowel politieke als economische argumenten worden gebruikt om het standpunt van de schrijver te onderbouwen. Net als bij religieuze argumenten, gaat dit twee kanten op.

Binnenlandse situatie

Mijn laatste thema is de invloed van de binnenlandse situatie op de houding van de schrijver. Hier wil ik aandacht besteden aan de vraag of de retoriek van de gereformeerden een analyse van de internationale politiek is of moet worden gezien als binnenlandse discussie. Het gaat vooral om de vraag: is dit terug te zien in de bron? Is het zo dat, zoals Stern beweert, de retoriek in de bronnen uitwijst dat het hier gaat om een discussie over binnenlandse zaken en niet over de internationale politiek? Op basis van mijn onderzoek naar de pamfletten moet deze vraag

---

⁸⁴ *Christelijcke en Politique Redenen*, 3.

⁸⁵ *Redenen*, 7.

⁸⁶ Stermont, *Eenvoudich advys*, 17.

⁸⁷ *Ibidem*, 28.

ontkennend worden beantwoordt. Zowel religieuze als niet-religieuze argumenten staan in het kader van de verhouding tussen Engeland en de Republiek of op de kijk op Engeland. Ik heb aangetoond dat de manier waarop zij naar Engeland kijken bepaald hoe zij over de oorlog denken. Het is verbazend hoeveel de predikanten weten over de ontwikkelingen en onderhandelingen tussen Engeland en de Republiek. De tweede anonieme schrijver gaat bijvoorbeeld uitgebreid in op de 36 artikelen die boden van de Republiek in Londen moesten brengen om tot een betere verstandhouding te komen. Hij verafschuwt deze. De Staten-Generaal 'worden derhalven ernstelijck ghebeden / nae het gepretendeerde Parlement's Propositionen en Demandes niet te luysteren / want het sijn verraders ghelijck men daghelijcks bevindt / als oock dat de voornoemde 36. Atijckelen in de ghevoorte verblijven ende in geen meerder Consideratien met haer komen.'⁸⁸ Ik kan dus niet concluderen dat predikanten helemaal niet geïnteresseerd waren in de internationale politiek en de situatie tussen Engeland en de Republiek alleen gebruikten om te discussiëren over de binnenlandse situatie.

Ook blijkt uit de bronnen niet dat de gereformeerden de vrede van Munster als een nederlaag ervoeren, zoals Stern beweert. De hoorders of lezers worden juist gewezen op de verworven vrijheden na de opstand tegen Spanje. Er blijkt niet uit deze bronnen dat zij terug verlangden naar deze oorlog.

Dit gezegd hebbende, is het wel van belang er op te wijzen dat de auteurs wel in het binnenlandse debat geplaatst kunnen worden. Met dit debat bedoel ik de strijd tussen kerk en staat, tussen Oranjegezinde predikanten en de Staten van Holland, zoals die in het eerste hoofdstuk is uitgelegd. In het geval van Stermont is dit heel duidelijk. Uit andere pamfletten blijkt dat hij voorstander was van het Oranjehuis en het is daarom niet verwonderlijk dat hij een afschuw heeft van de moord op Karel I en in zijn pamflet oproept om Karel II weer op de troon te helpen. Bij Sceperus is dit minder het geval. Het is bekend dat hij net als Stermont op het matje is geroepen door de Staten van Holland om zijn orangistische gezindheid.⁸⁹ Echter, in de preken die ik heb behandeld is dit niet terug te zien. Hij is juist wars van de oorlog omdat Engeland en de Republiek broeders zijn. Hij was hier dus van overtuigd, ondanks het feit dat Engeland ook een republiek was geworden na de moord op Karel I. Omdat de andere twee pamfletten anoniem zijn geschreven, is niet uit andere geschriften te bewijzen welke houding zij hadden in de binnenlandse situatie. Er worden, zoals hierboven beschreven, wel vergelijkingen gemaakt tussen de politieke situatie in de Republiek en Engeland, maar daarbij zijn beide auteurs positief over de situatie in de Republiek.

---

⁸⁸ *Redenen*, 9.

⁸⁹ Bisschop, *Sions vorst en volk*, 220.

Conclusie

In deze conclusie zal ik de twee hoofdstukken met elkaar in verband brengen door middel van het beantwoorden van de hoofdvraag. De hoofdvraag luidde:

Hoe werden de verschillende standpunten van gereformeerden tegenover de eerste Engels-Nederlandse oorlog beargumenteerd en in hoeverre is deze houding bepaald door de binnenlandse situatie van de Republiek?

In de inleiding bleek al dat de gereformeerden het niet eens waren met betrekking tot de oorlog met Engeland. Hoe kan dit verklaard worden? Op deze vraag zijn al uiteenlopende antwoorden gegeven, onder andere door Jill Stern. Door middel van een nauwkeurige analyse van vijf pamfletten heb ik me in dit historiografisch debat gemengd. Om deze verschillende standpunten te verklaren, heb ik onderzoek gedaan naar de manier waarop gereformeerden hun standpunt beargumenteerden.

De retoriek die in de pamfletten wordt gebruikt, heb ik besproken aan de hand van de kijk van gereformeerden op Engeland en op de verschillende manieren van argumentatie. Op basis van mijn bronnenmateriaal kan ik concluderen dat de verschillende standpunten van gereformeerden stoelden op de manier waarop zij dachten over Engeland. Op dit punt zijn ze het niet met elkaar eens. Aan de ene kant is er een afkeer van de oorlog, zoals bij Sceperus, omdat het een strijd is met geloofsgenoten. Engeland had dezelfde God en dezelfde religie. Daarom wordt de oorlog vaak een 'broedertwist' genoemd. Aan de andere kant staan predikanten die een walg hebben van Engeland, het land waar de wettige koning van vermoord is en men van de ware religie is afgedwaald. Dat laatste is juist een argument om de oorlog voort te zetten. Diverse religieuze argumenten worden hierbij naar voren gebracht door alle pamflettisten. Vooral vergelijkingen met bijbelse personen en voorvallen worden gebruikt om het standpunt kracht bij te zetten. Daarnaast wordt er ook gewaarschuwd voor het gevaar van de rooms-katholieke kerk. Niet-religieuze argumenten zijn politiek en economisch van aard. Overeenkomst in staatsvorm of juist het verschil in regering wordt aangevoerd om de oorlog wel of niet te voeren. Economische argumenten gaan om welvaart, handel en winst.

Het is inderdaad zo dat de positiebepaling in de Engels-Nederlandse oorlog nauw verbonden was met de discussie in de Republiek zelf. Het feit dat Sceperus op zijn vingers werd getikt na zijn preek kan hier op wijzen. De orangistische gevoelens van Stermont maken dat hij een afschuw heeft van de moord op de koning.

Maar betekent dit dat de predikanten met deze pamfletten zich alleen mengden in de binnenlandse discussie? De selectie van bronnen suggereert dit niet. Integendeel, het laat zien dat de predikanten nog al weet hadden van de situatie in Engeland en hier een standpunt over formuleerden op basis van argumenten die niet stoelden op binnenlandse aangelegenheden, maar op hun kijk op Engeland en op hun religieuze en politieke overtuiging.

Deze conclusie trek ik uit de analyse van vijf pamfletten. Ik ben me er van bewust dat dit beperkt is. Daarom adviseer ik voor volgend onderzoek om een uitgebreidere bronnencollectie te selecteren. Bijvoorbeeld door andere pamfletten van predikanten, zoals van Stermont en Sceperus te analyseren, om zo te onderzoeken of retoriek verschilt of overeenkomt. Daarnaast is het ook raadzaam om de tweede Engels-Nederlandse oorlog erbij betrekken. Dan is Engeland geen republiek meer, maar is Karel II aan de macht. Of er dan sprake is van verandering van argumentatie en hoe dit zich verhoudt ten opzichte van de situatie in Engeland en de Republiek, is een kwestie die nader onderzoek vereist.

Literatuur

Primaire bronnen

- Christelijke en Politieke Redenen, waer om dat Nederlandt en Engelandt tegens malcanderen niet moghen oorloghen (Rotterdam 1652).
- Redenen waer om de Vereenighde Nederlanden Haer niet en behoren in Contact van Vrede te begeven, met het ghepretendeerde Parlement van Engelandt (Rotterdam 1652).
- Jacobus Stermont, *Eenvoudich advys om met de meeste spoet ende de minste schade te gheraken uyt den schadelicken oorloch met Engelant* (1652).
- Jacobus Sceperus, *Manasse teegen Ephraim: dat is Engelant teegen Hollant. Mitsgaeders oogensalve voor hun beyden* (Amsterdam 1653).
- Jacobus Sceperus, *Ephraim met Juda. Dat is Engelant met Hollant: toonende, dat de vereeniging van alle Evangelische, Protesterende, Gereformeerde vorsten, staten, en kercken, een genoehsaem middel is, om tot niet te maecken het moort-verbont der Papisten; 't welck sy, tot uytroying der Gereformeerden, van outs, en nu weeder teegen de Waldensen, hebben in het werck gestelt* (Amsterdam 1655).

Secundaire bronnen

- Bisschop, R., *Sions vorst en volk: het tweede-Israëlidee als theocratisch concept in de Gereformeerde kerk van de Republiek tussen ca. 1650 en ca. 1750* (Veenendaal 1993).
- Groenhuis, G., *De Predikanten: De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor 1700* (Groningen 1977).
- Huisman, C., *Neerlands Israël: het natiebesef der traditioneel-gereformeerden in de achttiende eeuw* (Dordrecht 1983).
- Israel, *De Republiek 1477-1806* (Franeker 2001).
- Jones, J. R., *The Anglo-Dutch wars of the seventeenth century* (Londen 1996).
- Onnekink, D. M.L., *War and religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009).
- Selderhuis, H. J., *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis* (Kampen 2006).
- Smitskamp, H., *Calvinistisch nationaal besef in Nederland vóór het midden der 17^e eeuw* ('s-Gravenhage 1947).
- Stern, J., 'A righteous War and a Papist Peace: War, Peace and Religion in the Political Rethoric of the United Provinces 1648-1672', in David Onnekink, *War and religion after Westphalia, 1648-1713* (Farnham 2009) 197-216.
- Uit den Bogaard, M. Th., *De Gereformeerden en Oranje tijdens het Eerste Stadhoudersloze tijdperk* (Groningen & Djakarta 1955).
- Van Deursen, A. Th., *De last van veel geluk. De geschiedenis van Nederland, 1555-1702* (Amsterdam 2004).
- Van Eijnatten, J. en Van Lieburg, F., *Nederlandse religiegeschiedenis* (Hilversum 2005).
- Wilson, C., *Profit and power* (Den Haag 1978).